

are formed according to phonetic associations, where the choice of the name is determined by the microcontext. From the stylistic point of view almost all names have negative connotations, though in some contexts they can acquire positive estimation. Investigation of absolute and relative frequencies proves that the most frequently used names are Khoma, Ivan, Gryts and their variants. The calculation of the randomness factor shows that out of 58 names used in proverbs 18 names appear sporadically and they define a generalized image of a person.

Key words: *anthroponeme, linguistic statistics, selection, absolute frequency, relative frequency, average frequency, relative error, rank, ranking, variant, concentration index, exception index.*

Надійшла до редакції 1.09.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811.161.1'26

КАЛЬКО Валентина Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри українського
мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ПАРЕМІЇ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті проаналізовано проблеми визначення паремії як когнітивно-дискурсивного феномена, продукту культури народу, поліфункційного жанру усної народної творчості й на ґрунті аналізу найбільш значущих лінгвістичних і фольклорних досліджень запропоновано власну дефініцію. Саме зорієнтованість мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ століття на вивчення когнітивно-дискурсивної природи мовних явищ зумовлює застосування новітніх підходів до аналізу лінгвальної сутності паремії, яку інтерпретуємо як етнокультурно марковане, прецедентне висловлення, відтворюване, стабільне за формою, що має глибинну змістову природу і функціонує як компонент тексту.

Ключові слова: *паремія, прислів'я, приказка, мовний знак, висловлення, речення, фразеологізм, текст.*

Постановка проблеми. Дослідження паремійного фонду має давні традиції й сягає своїм корінням праць Аристотеля, який визначав прислів'я як уламки давньої філософії, які завдяки стислості й доречності збереглися серед загальної загибелі й руйнації, як «метафори від одного роду речей до іншого» [1, с. 288]. Проте в лінгвістиці донині відсутнє єдино прийняте розуміння паремії. Так, А. Тейлор, який написав, на думку його колег, чи не найкращу книгу про прислів'я, названу «The Proverb» («Прислів'я»), де в передмові зауважує про неможливість надати паремії загальноприйнятну дефініцію. Дослідник зазначає, що мовець пізнає її за якимись невлучними ознаками, зібрати які в короткому визначенні просто немає змоги, «потрібно визнати, що прислів'я – це висловлення, яке побутує серед народу, з цим принаймні ніхто не сперечається» [2, с. 3]. Безумовно, статус паремії, її термінологічну й класифікаційну інтерпретацію постійно обговорювали й обговорюватимуть, адже «сьогодні ми маємо дефініцій не менше, ніж самих прислів'їв» [3, с. 152].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прислів'я глибоко й фундаментально розглянуто у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві з огляду на їхню структуру (В. Л. Архангельський, А. Дандис, В. П. Жуков, Г. Л. Перм'яков, З. К. Тарланов та ін.), а також семантику і функції (В. П. Анікін, С. Г. Гаврин, А. Крикманн, В. В. Гвоздев, Т. М. Ніколаєва, Н. М. Шарманова та ін.). Досить продуктивно досліджують паремії в соціокультурному, лінгвокультурному й історичному аспектах (А. М. Баранов, Д. О. Добровольський, Ж. В. Колоїз, О. О. Селіванова, В. М. Телія та ін.), зростає

зацікавлення мовознавців зіставним аналізом паремій (З. Г. Коцюба, В. М. Мокієнко та ін.), упродовж останнього десятиріччя побачила світ низка праць, присвячених прагмалінгвістичному вивченню текстотворчих засобів прислів'їв (В. М. Мокієнко, Т. М. Ніколаєва, О. І. Селіверстова, З. К. Тарланов, В. Д. Ужченко та ін.). Водночас у полі зору лінгвістів – ключові концепти, представлені в паремійному фонді мови (А. М. Архангельська, С. Г. Воркачов, В. І. Кононенко, Т. Г. Нікітіна, Л. Б. Савенкова, Л. В. Ставицька та ін.). Зростає й увага до вивчення специфіки функціонування прислів'їв, приказок і фразеологізмів у мовленні (І. Я. Глуховцева, О. А. Земська, В. Г. Костомаров, Х. Вальтер, В. М. Мокієнко, О. В. Мерзлікіна та ін.). Незважаючи на це, проблема визначення терміна «паремія» не втрачає актуальності та потребує уваги з боку дослідників. Розмаїття функцій паремій, особлива жанрова природа, синкретичний характер семантики, прагматична специфіка ускладнюють формулювання їхньої дефініції, яка, попри багатовікову історію вивчення прислів'їв, залишається складною й дискусійною.

Мета статті – проаналізувати проблеми визначення прислів'я як когнітивно-дискурсивного феномена, продукту культури народу, поліфункційного жанру усної народної творчості й на ґрунті аналізу найбільш значущих лінгвістичних і фольклорних досліджень запропонувати власну дефініцію паремії.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи лінгвістичну природу терміна «паремія» як об'єднавчої номінації прислів'їв і приказок, передовсім не можна не оминати його вихідного значення, зафіксованого в 11-томному «Словнику української мови»: «уринок із книги Ветхого завіту, що містить пророцтво або повчання і читається в православній церкві під час відправи» [4, с. 68]. Первинна семантика лексеми спонукає нас звернутися до духовної літератури, де її трактують як притчу, у якій уміщено приховану істину у формі інакомовлення чи стислого, значущого повчання [5, с. 3]. Зв'язок паремії з притчею підтверджує й етимологія: грецьке *пароція* – «притча, прислів'я» [6, с. 206]. На те, що прислів'я і приказки в давні часи називали притчами, указує і Ф. І. Буслаєв [7, с. 46–49], ґрунтуючи своє твердження на дослідженнях пам'яток давньоруської літератури Нестора Літописця та Данила Заточника. Ці два жанри, на думку Ф. І. Буслаєва, мають прихований зміст, який надає висловленню величчя й урочистості [7, с. 50]. І. М. Снегирьов зазначав, що в давній Русі прислів'я означало якусь умову, пораду, замість нього літописці вживали слово «глаголемое», тобто вислів, що ввійшов до народної мови, а також «притча», яка «приткана» до діла, слова. У мовленні вона була прикрасою, «красним слівцем» [8, с. 29–30]. М. М. Пазяк, покликаючись на дослідження В. М. Перетца, вказує, що до XVII ст. прислів'я мали назву притчі, а термін «прислів'я» із сучасним значенням виник не раніше кінця XVII – початку XVIII ст. [9, с. 12]. В. І. Даль зауважує, що як і будь-яка притча, повне прислів'я містить дві частини: натяк, загальне судження і тлумачення, повчання [10, с. 14].

Дійсно, такий глибинний і широкий зміст поняття паремії уможливорює її зближення з притчею як невеликою за обсягом, максимально типізованою, повчальною алегоричною оповіддю, побудованою за принципом аналогії, у якій подійна фабула підпорядкована моралізаційній частині твору. Ю. І. Клим'юк зауважує, що притча – це «твір з моральною постановою, що містить узагальнений життєвий досвід і покликана допомогти кожному, незалежно од віку, засвоїти певні принципи поведінки, дати ключ до сприйняття книжної мудрості» [11, с. 28]. Отже, резюмованість, сконденсованість висновку притчі, беззаперечно, зближує її з прислів'ям. Паремія, як і притча, алегорично втілює певну ідею, розкриває важливі життєві, етичні, естетичні, філософські настанови, має символічний підтекст. Водночас сама етимологія лексеми *паремія* дає підстави для її ототожнення із прислів'ям.

Основна складність визначення поняття «паремія» зумовлена, по-перше, тим, що воно є об'єктом вивчення різних наук – фольклористики, поетики, лінгвістики тощо, де увагу зосереджено на різних аспектах його сутності, й відповідно до цього його пов'язують із нетотожним набором ознак, по-друге, історичною багатозначністю слова,

по-третє, невизначеністю лінгвістичного статусу паремій серед інших одиниць мовної системи.

Відсутність термінологічно усталеного тлумачення паремії можна пояснити кількома причинами. Перша пов'язана з тим, що, окрім лінгвістики, паремії вивчає фольклористика, у якій їх кваліфікують як жанр народної словесності, аналізують із погляду композиції, художньо-образної структури, ідейного навантаження. Тому окремі дослідники, зокрема А. С. Аксамитов, Н. М. Амосова, О. І. Молотков та ін. визначають прислів'я як суто фольклорний жанр. Передовсім варто наголосити на одній із найсуттєвіших особливостей, що різко вирізняє паремії з-поміж інших жанрів усної народної творчості: їх ніколи не виконують (як, приміром, пісні, думи), а завжди вживають у конкретній комунікативній ситуації з відповідною інтенцією. Паремії можна вважати особливим синкретичним типом утворень, що мають статус як одиниць мови, так і фольклору. Як зауважує Ф. де Соссюр, «... у них звичай забороняє що-небудь змінювати... Узуальний характер цих висловлень впливає з особливостей їхнього значення чи синтаксису. Такі звороти не можуть бути імпровізовані, їх передають готовими, за традицією» [12, с. 157].

Відзначимо, що усталення терміна «паремія» в мовознавстві відбувається з деякими труднощами: він не представлений у «Лингвистическом энциклопедическом словаре» [13], а в «Українській мові: енциклопедії» за редакцією В. М. Русанівського його побіжно визначено в статті «пареміологія» як народний вислів, виражений реченням або короткими ланцюжками речень, якими передано елементарну сценку чи найпростіший діалог [14, с. 460].

Другою причиною є семантичний обсяг терміна *паремія*. Проблема дефініції та видової диференціації в процесі вивчення паремій тісно пов'язані. На основі таких ознак, як-от: лаконічність, стійкість, образність, поліфункціональність, синтаксична самостійність, особливе ритмо-інтонаційне оформлення, дидактизм – до паремій зараховують прислів'я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмети, примовки, мудрування, каламбури, нісенітниця тощо [15, с. 65]. У сучасній пареміології, незважаючи на численні спроби дослідників виокремити універсальні критерії видового розрізнення жанрових різновидів паремій, питання й надалі залишається відкритим і актуальним. Ураховуючи те, що прислів'я становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду української мови [14, с. 460], терміни «паремія» і «прислів'я» розуміємо як синоніми.

Третя причина розмаїття тлумачень паремії зумовлена дискусійністю межі фразеологічного масиву мови та співвідношення фразеологізмів із пареміями. Фразеологія досліджує стійкі сполучення слів із «багаторусною та розмитою системою диференційних ознак, а тому й її кордони – умовні та рухомі» [16, с. 81]. У лінгвістиці наявні два розуміння фразеології – широке й вузьке. Прихильники широкого витлумачення об'єкта фразеології (Н. Д. Бабич, В. В. Виноградов, Г. М. Добролюжа, П. С. Дудик, В. П. Жуков, О. В. Кунін, Ф. П. Медведєв, Л. І. Ройзенон, Л. Г. Скрипник, Г. Д. Сидоркова, М. М. Шанський, І. П. Ющук та ін.) вважають прислів'я комунікативними фразеологічними зворотами, що, як і власне фразеологізми, виконують номінативну функцію. У такому разі лінгвісти визнають нечіткість межі між фразеологією і синтаксисом: паремії поєднують ознаки фразеологізмів (цілісність значення, усталеність складу і структури, відтворюваність у мовленні, надслівність) і синтаксично вільних одиниць (підґрунтям паремій є судження). Представники вузького розуміння фразеології (Л. Г. Авксент'єв, Н. М. Амосова, В. М. Білоноженко, В. М. Мокієнко, О. І. Молотков, Н. М. Неровня, О. О. Реформатський, О. І. Смирницький, О. С. Юрченко, Л. А. Юрчук та ін.) вважають її об'єктом лише ідіоми, тобто мовні одиниці, що мають цілісне переносне значення, тоді як прислів'я можуть функціонувати і з прямою семантикою. Так, С. І. Ожегов обґрунтовує зарахування прислів'їв до лінгвістики лише з огляду на те, що вони є одиницями ходової цитації. Дослідник вважає, що відсутність

виразно «своїх» структур, нібито «випадковість» паремій для системи мови і специфічність характеру їхнього значення дають змогу вивести такі одиниці з фразеологічного корпусу [17, с. 34–35]. Однак, на нашу думку, таке остаточне розмежування є невиправданим, оскільки все ж таки фразеологізми різні за своєю номінативною структурою: «це і сполуки, і висловлення реченнєвої структури, і навіть мікротексти» [18, с. 768]. Нам цілком імпонує думка В. М. Телії, яку, до речі, визначають то як прихильницю широкого розуміння фразеології, то як послідовницю її вузьких меж, що паремії перебувають на периферії фразеологічного мовного рівня [16, с. 73–75]. Визнаючи близькість прислів'їв до фразеологічних одиниць мови, визначаємо релевантність для паремій таких категорійних ознак фразеологізмів, як-от: надслівність, відносна стабільність компонентного складу, відтворюваність, метафоричність, експресивність, культурна маркованість, а також високий рівень кумулятивності й трансльованості. Кваліфікуючи паремії як автономні одиниці мовної системи, вважаємо, що їм притаманна замкнена структура, смислова й інтонаційна завершеність, синтаксична членованість, складна предикативність, модальність. Паремії за своєю природою є синкретичними утвореннями.

Четверта причина неоднозначного визначення паремії зумовлена проблемою вибору в науковій літературі й словниках ключового слова дефініції. Окремі зарубіжні дослідники, зокрема Дж. Дандес, В. Мідер, А. Тейлор, Дж. Сімпсон для тлумачення прислів'я обирають ключове слово «речення», що, на нашу думку, не зовсім виправдано, адже речення – це одиниця синтаксичного рівня мовної системи, і для нього релевантна співвіднесеність із структурною схемою. «Речення як одиниця мови подібне до слова, не має автора. Воно нічис, як і слово, і, лише функціонуючи як ціле висловлення, виражає позицію мовця в конкретній ситуації спілкування... Речення, стверджувальне за своєю природою, стає реальним ствердженням тільки в контексті» [19, с. 263]. Істотні компоненти змісту речення можуть бути встановлені лише в умовах реального мовленнєвого акту. Паремія має реченнєву структуру і за синтаксичною формою дорівнює простому чи складному реченню. А. Тейлор вважає, що прислів'я – це граматичне речення, що виражає завершену думку і функціонує в мовленні як єдине ціле [20, с. 33]. Однак така дефініція надто загальна, нечітка і не вирізняє цей тип висловлень від одиниць, що побутують у мові й мовленні. Семантико-граматична співвіднесеність паремій із реченнями не є вагомою підставою для їхнього ототожнення і визнання одиницями одного рівня. Як одиниці синтаксису речення не мають особливої, закріпленої в мові системи значень, тому принципова відмінність паремій від традиційних речень зумовлена тим, що прислів'я і приказки завдяки стійкості й відтворюваності мають самодостатню семантику, їх мовці багаторазово використовують у комунікативних актах. Із граматичного погляду такі висловлення навряд чи доцільно кваліфікувати як речення, їх потрібно аналізувати в проекції на умови використання.

У працях Н. Барлі, О. В. Дуденко, А. П. Грищенка, В. В. Жайворонка, В. М. Мокієнка, Н. Г. Шкурятної та ін. паремію визначено за допомогою ключового слова «висловлення», яке становить конкретну реалізацію речення в ситуації мовлення – інваріанта, що отримує додаткові прагматичні й модальні смисли, пов'язані з намірами мовця й іншими параметрами комунікативної ситуації [18, с. 64]. Дійсно, паремії вживають як маркери комунікативної ситуації з різними інтенціями, і в українській мові фактично немає прислів'я, яке б порушувало її синтаксичну будову. Е. Бенвеніст зауважує, що висловлення – це «мова в дії внаслідок індивідуального акту її використання. Висловлення не тотожне тексту, мовець використовує його на власний розсуд у різних комунікативних ситуаціях і з різною комунікативною метою» [21, с. 312]. На думку М. М. Бахтіна, «тільки висловлення має безпосереднє відношення до дійсності і мовця (суб'єкта). У мові є лише потенційні можливості (схеми) цих відношень... Тільки висловлення може бути правильним (чи неправильним), істинним, правдивим (неправдивим), прекрасним, справедливим тощо» [19, с. 301]. До ознак прислів'їв як

висловлень можна зарахувати: 1) належність до засобів використання мови в процесі спілкування; 2) функціонування в мовленні від адресанта до адресата; 3) залежність від контексту комунікативної ситуації; 4) наявність різних функцій і значень; 5) умотивоване використання мовцем у процесі комунікації.

А. М. Баранов, Д. О. Добровольський, Т. М. Грушевська, О. В. Кунін, В. М. Савицький, І. В. Сиглюк та ін. у дефініції прислів'я використовують ключове слово «фразеологізм». Проте прислів'я, на відміну від фразеологічної одиниці, є самодостатнім і за структурою, і за змістом висловленням. В. П. Жуков зауважує, що від фразеологізму прислів'я відрізняються в структурно-граматичному відношенні, оскільки вони становлять завершені речення і наділені смисловою й інтонаційною завершеністю, синтаксичною членованістю (за умови вживання з прямим значенням), категоріями предикативності й модальності [22, с. 9]. На думку О. В. Куніна, прислів'ям на відміну від фразеологізмів не властиві інші способи пояснення значення: зміст паремій можна передати лише реченням (почасти розгорнутим), тимчасом як значення фразеологізму дорівнює слову чи словосполученню [23, с. 8]. Семантика слів-компонентів прислів'я здебільшого не злітована в єдине неподільне ціле, як у фразеологізмі.

Визначаючи прислів'я, С. Г. Гаврин, В. В. Гвоздєв, Г. Л. Перм'яков послуговуються ключовим словом «кліше». Проте кліше, на відміну від паремій, за своєю суттю малоінформативні, позбавлені можливості набути переносного значення залежно від ситуації використання, їх цілеспрямовано вживають як «готові формули відповідно до вимог тієї чи тієї мовленнєвої сфери» [13, с. 588–589]. Пареміям як прецедентним висловленням притаманна клішованість: на відміну від звичайних висловлень із вільною структурою, створюваних заново в кожному акті комунікації, прислів'я відтворюють у готовому вигляді як семантично цілісні, фіксовані конструкції. Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова зауважують, що паремії є цілісними словесними штампами [24, с. 9]. Термін «штамп» у сучасній лінгвістиці має негативно-оцінне значення, його використовують для позначення механічно відтворюваних, повторюваних без творчого осмислення висловів, що втратили інформативність, експресивну цінність [14, с. 806]. Прислів'я не можна вважати словесними штампами, оскільки їм притаманне інформаційне навантаження, їхнє використання в мовленні умотивоване інтенцією адресата, вони значущі для одержувача повідомлення.

Досить поширеним у дефініції паремій є ключове слово «афоризм», яким послуговуються М. Ф. Алефіренко, І. О. Голубовська, А. Крикманн, В. А. Маслова, Ю. Є. Прохоров, Н. М. Семененко та ін. Вважаємо, що з позицій сучасної лінгвістики кваліфікувати паремію як народний афоризм, фольклорний афоризм, афористичний вислів тощо, на нашу думку, науково необґрунтовано, оскільки між ними існують істотні відмінності: 1) паремія – продукт усної народної творчості, тимчасом як афоризм пов'язаний із конкретним текстом; 2) автор прислів'їв колективний, узагальнений, тоді як основною ознакою афоризмів є авторство; 3) паремії відображають специфіку етнічної свідомості, а не особливості індивідуально-авторського розуміння світу як афоризми; 4) пареміям характерна часова невизначеність появи, а виникнення афоризму датоване часом появи літературного твору; 5) прислів'я виникли на основі живої народно-розмовної мови, тоді як більшість афоризмів містять ознаку книжності; 6) паремії відомі значній кількості представників етноспільноти, тимчасом як афоризми є надбанням обмеженого кола носіїв мови. Прислів'ям як висловленням притаманна афористичність, виявлена в стислій, лаконічній формі і функціональній аксіоматичності: паремія звільняє мовця від докладного обґрунтування висловленої думки, оскільки сама є головним аргументом, що опирається на колективний досвід.

М. Ю. Котова, Н. Норрик, Ю. І. Левін відповідно до структуралістського напряму визначають прислів'я за допомогою ключового слова «одиниця», однак дослідники не уточнюють, одиницями якого рівня є паремії і чим вони відрізняються від інших структурних одиниць мови і мовлення. Так, М. Ю. Котова, визначаючи прислів'я як

особливу мовну одиницю, зауважує, що її вирізняють від інших мовних одиниць універсальні ознаки: загальна відомість, дидактичність, афористичність, закрита синтаксична структура, позначення ситуації, а не поняття [25, с. 103]. Однак визначені дослідницею диференційні ознаки властиві й іншим жанрам, приміром, афоризмам, побажанням, клятвам тощо. Прислів'я відтворюють не як одиниці мови; їхнє значення сформоване саме у фольклорно-оцінній царині, оскільки їхня денотація – не денотація до світу, а привід для зарахування до системи цінностей [16, с. 74]. Тому паремія може бути одиницею, що відображає, зберігає і транслює знання про світ крізь призму колективних цінностей, характерних для певної етностпільноти.

У к. XX–п. XXI ст. В. О. Дмитренко, О. С. Киченко, О. В. Корень, Т. Ф. Осіпова, Т. В. Радзієвська, Т. В. Цив'ян, С. О. Швачко та ін. для визначення прислів'я використовують ключове слово «текст». Так, О. В. Корень, визначаючи лінгвістичний статус прислів'я, вважає його нетиповим текстом, якому властива відсутність фабули, структурно-композиційних параметрів, зафіксованого авторства і дійових осіб [26, с. 5]. На нашу думку, названих ознак недостатньо для розуміння паремії як тексту, адже вони притаманні також загадкам, примовкам, скоромовкам, небилицям, прикметам, повір'ям тощо. Як зауважує Т. В. Радзієвська, прислів'я можна трактувати як побутовий художній текст з естетичною домінантою, оскільки їм, як і максимам, притаманне широке вживання метафор, метонімій, хіазмів при загальній біполярній моделі тексту, якій властивий паралелізм із відношенням антитези, синтезу, аналізу, зрівнювання та порівняння [27, с. 13]. Однак наявність виражальних засобів не є вагомою підставою для розуміння прислів'я як тексту, адже існують паремійні одиниці, позбавлені образності. У сучасній лінгвістиці текст розуміють як цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що слугує прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури [18, с. 715]. Отже, з суто формального лінгвістичного погляду текст – форма реалізації паремії, завдяки якій можна повністю декодувати її зміст.

Прикметним є використання в дефініції прислів'їв ключового слова «знак» (див. праці О. Б. Абакумової, В. В. Гвоздева, Є. В. Іванової, М. Л. Ковшової, Ж. В. Колоїз, З. Г. Коцюби, Г. Г. Молчанової, Г. Л. Перм'якова, О. М. Саввіної, Л. Б. Савенкової та ін. Розуміння паремій як знаків умотивоване тим, що вони, як й інші мовні знаки, мають план вираження і план змісту, їх відтворюють, а не створюють щоразу в мовленні, для них характерна стійкість, а також певна система з визначеною кількістю елементів. Однак як семіотичним феноменам [18, с. 535] їм властива подвійна спрямованість: з одного боку, це знаки системи мови, що виявляють парадигматичні ознаки й мають синтаксичну природу, з іншого, вони є мікротекстами, зануреними у відповідні дискурсивні сфери, репрезентантами різних мовленнєвих жанрів. Саме цією двоїстістю і зумовлена істотна відмінність між традиційним мовним знаком і паремією.

П'ята причина відсутності одностайного визначення паремії зумовлена проблемою розмежування понять прислів'я і приказка. У вітчизняному і зарубіжному мовознавстві диференціювати терміни прислів'я і приказка намагаються на підставі кількох критеріїв. Одним із найпоширеніших є визнання структурної завершеності прислів'я і незавершеності приказки (О. С. Ахманова, В. І. Даль, М. Т. Демський, О. В. Дуденко, Ю. І. Ковалів, Ф. П. Медведєв, С. І. Ожегов, Г. Л. Перм'яков та ін.). Такий принцип розмежування започаткований ще В. І. Далем, який зауважував, що приказка – це «висловлення, але без притчі, без судження, висновку, застосування; це одна перша половина прислів'я» [10, с. 20]. Отже, основна відмінність зумовлена комунікативною самостійністю прислів'я і необхідністю заповнення відкритих позицій у приказки. Суголосну думку висловлює Г. Л. Перм'яков, який вважає, що прислів'я «функціонує в мовленні у своїй постійній і незмінній формі», а приказка «отримує остаточне завершення лише в контексті» [28, с. 9]. На нашу думку, урахування цього критерію не дає змоги з'ясувати, у чому полягає відмінність між приказками і класичними фразеологізмами на

зразок *вивести на чисту воду, набрид, як гірка редька, п'яте колесо до воза* тощо. Вважаємо, що структурний критерій – завершене речення – є підставою для розмежування паремійних і фразеологічних одиниць, але непереконливим мірилом диференціації прислів'їв і приказок. Надто категоричним є структурно-синтаксичний принцип розмежування, запропонований В. М. Телією: «приказки відрізняються від прислів'їв (за загальноприйнятою думкою) тим, що містять просте речення» [16, с. 74]. Проте можемо стверджувати, що серед прислів'їв маємо значну частину різного типу простих речень.

Другим критерієм розмежування прислів'їв і приказок є метафорична образність перших і буквальний смисл других (А. П. Грищенко, В. П. Жуков, Л. А. Лисиченко, Л. Б. Савенкова, Ю. Є. Прохоров, В. П. Феліцина та ін.). Так, В. П. Жуков визначає приказку як «короткий вислів повчального характеру, що має, на відміну від прислів'я, тільки буквальний план і в граматичному відношенні тотожний завершеному реченню» [22, с. 11]. У лінгвістиці й пареміології були спроби термінологічного розмежування образних і необразних паремійних одиниць: образне прислів'я – безобразне прислів'я [29, с. 94], прислів'я – прислівне висловлення [10, с. 9], прислів'я – афоризм [28, с. 12–13], (metaphorical) proverb – (proverbial) apothegm [20, с. 33] тощо. На нашу думку, таке розмежування прислів'їв і приказок абсолютно не обґрунтоване, оскільки частина необразних висловлень має образні еквіваленти, окрім того, висловлення того чи того різновиду можуть бути тотожними одне одному як у смисловому, так і в прагматично-функціональному аспектах, і немає жодних підстав сподіватися, як зауважує А. Крикманн, що на ґрунті ознаки «образний/необразний» можна виокремити два чітко розмежованих класи [30, с. 93].

Третій критерій диференціації прислів'їв і приказок – узагальненість семантики прислів'я і конкретність теми приказки (О. М. Демська-Кульчицька, Г. Д. Сидоркова, І. П. Ющук та ін.). Приказки-речення, зазвичай, констатують явища, події, факти або вказують на їхню належність предметові постійної ознаки: *Був кінь, та з'їздився; Буде й на нашій вулиці свято; Не мала баба клопоту, та купила поросля* [31, с. 23]. Переконливість такої думки сумнівна, адже залишається незрозумілим, як установлювати зміст: із загальної тенденції чи з конкретного випадку; до того ж для значної частини паремій характерна заміна конкретного значення загальним, що зумовлено специфікою їхнього використання в конкретній комунікативній ситуації.

Четвертий критерій розмежування – повчальний характер прислів'їв і відсутність повчального змісту в приказках (В. В. Жайворонок, Л. О. Морозова, М. Я. Плющ, Н. Г. Шкурятяна та ін.). В. В. Жайворонок зауважує, що приказка – це «фольклорний вислів, близький до прислів'я, але без властивого прислів'ю узагальненого й повчального змісту; має характеристичний зміст або орнаментальне спрямування» [32, с. 480]. Дійсно, паремії, які містять дієслово в наказовому способі, слугують повчальними висловленнями, проте є чимало прислів'їв, що відображають влучні спостереження з життєвого досвіду і не передають настанови щодо поведінки.

Жоден із проаналізованих критеріїв не дає підстав для однозначного й адекватного розмежування прислів'їв і приказок, адже ще О. О. Потебня наголошував, що приказка – «термін, штучно створений людьми книжними» [29, с. 108], і ці два різновиди народних висловлень настільки близькі один до одного, що сам народ ніколи їх не розмежовував. Л. Г. Скрипник, намагаючись виробити диференційні ознаки прислів'їв і приказок, підсумовує: «у зв'язку з тим, що обидва жанри народно-розмовних фразеологічних одиниць усе-таки не мають чітко окреслених ознак, не відзначаються різкою відмінністю у художньо-образному плані чи в лексичному складі, доводиться у багатьох випадках користуватися загальною формулою «прислів'я і приказки» [33, с. 37–38]. Ми, слідом за В. П. Жуковим [22, с. 11], Л. Г. Скрипник [33, с. 38], В. М. Телією [16, с. 58] та ін. терміни «прислів'я» і «приказка» трактуємо як синоніми і об'єднуємо поняттям «паремія».

Висновки. Набутки сучасних напрямів лінгвістики дають підстави для нового осягнення й розуміння поняття «паремія». Саме зорієнтованість мовознавства кінця ХХ –

початку ХХІ століття на вивчення когнітивно-дискурсивної природи мовних явищ зумовлює застосування новітніх підходів до аналізу лінгвальної сутності паремії. Вважаємо за потрібне розробити власну дефініцію цього мовленнєвого утворення, яка б, з одного боку, урахувала вже наявні й утрадиційнені погляди на нього, а з іншого – відобразила нові аспекти його дослідження. Ми пропонуємо розуміти **паремію** як етнокультурно марковане, прецедентне висловлення, відтворюване, стабільне за формою, що має глибинну змістову природу і функціонує як компонент тексту. Запропоноване визначення в жодному разі не претендує на універсальність, а передовсім зумовлене потребою встановлення сутності об'єкта наукового дослідження. Перспективу подальших студій убачаємо у виокремленні інтегральних ознак паремії.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель; [пер. с др.-греч. В. Аппельрота, Н. Платоновой]. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. – 320 с.
2. Taylor A. *The Proverb* / A. Taylor. – Cambridge : Harvard University Press, 1931. – 224 s.
3. Mieder W. General thoughts on the nature of the proverb / W. Mieder // *Revista de Etnographie si Folklore*. – 1991. – Vol. 36. – № ¾. – S. 151–164.
4. Словник української мови : в 11-ти томах / редкол. І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 6. – 832 с.
5. Виссарион (Нечаев Василий Петрович). Толкование на паремии из книги Бытия / Еп. Виссарион (Нечаев). – СПб. : Сатись, 1998. – 300 с.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – СПб. : Терра-Азбука, 1996. – Т. 3. – 864 с.
7. Буслаев Ф. И. Русскія пословицы и поговорки / Ф. И. Буслаев // *Архивъ историко-юридическихъ свѣдѣній, относящихся до Россіи, издаваемый Николаемъ Калачовымъ. Книги второй половина вторая*. – М. : Въ типографіи А. Семена, 1854. – С. 1–176.
8. Снегирев И. М. Русские народные пословицы и притчи / И. М. Снегирев. – М. : Институт русской цивилизации, 2014. – 528 с.
9. Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Позяк; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.
10. Даль В. И. Пословицы русского народа / В. И. Даль. – СПб. : Авалонъ, Азбука-Аттикус, 2012. – 304 с.
11. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с.
12. Клим'юк Ю. Про естетичну природу притчі / Ю. Клим'юк // *Слово і час*. – 1993. – № 5. – С. 28–31.
13. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / [пер. с франц. яз. под ред. А. А. Холодовича]. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
14. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
15. Українська мова : Енциклопедія / [упорядн. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 750 с.
16. Пилипчук С. М. «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / С. М. Пилипчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім'єни Івана Франка, 2008. – 220 с.
17. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
18. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Советская энциклопедия, 1973. – 846 с.
19. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
20. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 360 с.
21. Taylor A. *Selected Writings on Proverbs* / A. Taylor. – Helsinki : Suomalainen Tiedekatemia, 1975. – 130 p.
22. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
23. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок : словарь / В. П. Жуков. – М. : Русский язык, 2000. – 544 с.
24. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996 – 381 с.

25. Космеда Т. Тлумачний словник комунікативного призначення як породження сучасної прагматично зорієнтованої наукової парадигми / Т. Космеда, Т. Осіпова // Лексикографічний бюлетень: 36. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2010. – Вип. 19. – С. 7–24.
26. Котова М. Ю. Лекции по сопоставительной славянской паремиологии. Уч. пособие для магистрантов / М. Ю. Котова. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2010. – 170 с.
27. Корень О. В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Харків, 2000. – 20 с.
28. Радзівська Т. В. Аналітизм та синтетизм у тексті: до питання про прагмасемантичну організацію / Т. В. Радзівська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – Т. 11. – № 1. – 2008. – С. 7–17.
29. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише) / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1970. – 240 с.
30. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. — 344 с.
31. Крикманн А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы / А. Крикманн // Паремеиологический сборник: пословица, загадка (структура, смысл, текст). – М. : Наука, 1978. – С. 82–104.
32. Демська-Кульчицька О. М. Фразеологія / О. М. Демська-Кульчицька. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.
33. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
34. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 278 с.

References

1. Aristotle (2015). *Poetics. Rhetoric*. St. Piterburg: Azbuka Azbuka-Atticus (in Russ.)
2. Taylor, A. (1931). *The Proverb*. Cambridge: Harvard University Press
3. Mieder, W. (1991). General thoughts on the nature of the proverb. *Revista de Etnographie si Folklore*. 36, 151–164.
4. *Ukrainian dictionary* (1975). 11 vols. Ed. I. K. Bilodid. Kyiv: Scientific Thought. Vol. 6 (in Ukr.)
5. Vissarion (1998). *Interpretation on the paremia from the book of Genesis*. St. Piterburg: Satis (in Russ.)
6. Fasmer, M. (1996). *Etymological dictionary of the Russian language*: in 4 volumes. St. Piterburg: Terra-Alphabet. Vol. 3 (in Russ.)
7. Buslaev, F. I. (1854). *Russian proverbs and sayings*. In The archive of historical and legal information relating to Russia, published by Nikolai Kalachov. Second half of the second book. Moscow: In the A. Semen printing house. 1–176 (in Russ.)
8. Snegirev, I. M. (2014). *Russian folk proverbs and parables*. Moscow: The Institute of Russian Civilization (in Russ.)
9. *Proverbs and sayings: Nature. Human activities* (1989). Ed. M. M. Pasyak. Kyiv: Scientific Thought (in Ukr.)
10. Dal, V. I. (2012). *Proverbs of the Russian people*. St. Piterburg: Avalon, Azbuka Atticus (in Russ.)
11. Klymyk, Yu. (1993). About the aesthetic nature of the parable. *Slovo i chas. (Word and time)*. 5, 28–31 (in Ukr.)
12. Saussure, F. de. (1977). *Works on linguistics*. Moscow: Progress (in Russ.)
13. *Linguistic Encyclopaedic Dictionary* (1990). Ed. V. N. Yartseva. Moscow: Soviet Encyclopedia (in Russ.)
14. *Ukrainian language: Encyclopedia* (2004). Ed. V. M. Rusanivsky. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia (in Ukr.)
15. Pylypchuk, S. M. (2008). «Galician-Russian folk proverbs»: *Ivan Franko's paremiologic-paremiographic concept*. Lviv: Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv (in Ukr.)
16. Telia, V. N. (1996). *Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguistic-cultural aspects*. Moscow: Languages of Russian Culture (in Russ.)
17. Ozhegov, S. I. (1973). *Dictionary of the Russian language*. Moscow: Soviet Encyclopedia (in Russ.)
18. Selivanova, O. O. (2010). *Linguistic Encyclopedia*. Poltava: Environment-K (in Ukr.)
19. Bakhtin, M. M. (1979). *Aesthetics of verbal creativity*. Moscow: Art (in Russ.)
20. Taylor, A. (1975). *Selected Writings on Proverbs*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
21. Benveniste, E. (1974). *General Linguistics*. Moscow: Progress (in Russ.)
22. Zhukov, V. P. (2000). *Dictionary of Russian proverbs and sayings: Dictionary*. Moscow: Russian language (in Russ.)
23. Kunin, A. V. (1996). *Course phraseology of modern English*. Moscow: High School, Dubna: Phoenix (in Russ.)
24. Kosmeda, T. & Osipova, T. (2010). Interpretive dictionary of communicative purpose as a product of a modern pragmatically oriented scientific paradigm. *Leksykohrafichnyy byuleten'. (Lexicographic bulletin)*. Kyiv: Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine. 19, 7–24 (in Ukr.)

25. Kotova, M. Yu. (2010). *Lectures on comparative Slavic paremiology*. St. Piterburg: Faculty of Philology of St. Petersburg State University (in Russ.)
26. Koren, O. V. (2000). *System-functional features of English proverbs*: Theses of Candidate of Philology 10.02.04. Kharkiv (in Ukr.)
27. Radziyevskaya, T. V. (2008). Analyticity and synthetism in the text: to the question of pragma-semantic organization. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Seriya Filolohiya. (Bulletin of the Kiev National Linguistic University. Philology Series)*. 11. 1, 7–17.
28. Permyakov, G. L. (1970). *From the proverb to the fairy tale (notes on the general theory of cliches)*. Moscow: Science (in Russ.)
29. Potebnya, A. A (1990). *Theoretical poetics*. Moscow: High School (in Russ.)
30. Krikmann, A. (1978). *Some aspects of the semantic uncertainty of the proverbs*. In the Paremiological Collection: proverb, riddle (structure, meaning, text). Moscow: Science (in Russ.)
31. Demskaya-Kulchytska, O. M. (2008). *Phraseology*. Kyiv: Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy» (in Ukr.)
32. Zharyokonok, V. V. (2006). *Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-directory*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)
33. Skrypyuk, L.G. (1973). *Ukrainian phraseology*. Kyiv: Scientific Thought (in Ukr.)

KALKO Valentyna Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

e-mail: mkalko@ukr.net

PROBLEM OF DEFINING PAREMIA IN MODERN LINGUISTICS

Abstract. Introduction. Investigating paremia stock within ancient tradition is basically rooted in Aristotle's writings. However, language studies still lack the unified paremia notion. Therefore, problem of its scholar definition is quite significant and needs consideration. The variety of functions, specific genre applications, syncretic nature of their semantics as well as pragmatic features add to the complexity of defining paremia that though being investigated for quite long time yet now still join up a sophisticated discussion.

Purpose. The purpose lies in analyzing the problems of defining proverbs as cognitive discursive phenomenon, the national culture output, multifunctional folk genre, and giving own proper paremia definition based on most appropriate linguistic and folklore studies.

Results. Parable's concise conclusion makes it similar to the proverb. Paremia and parable both presuppose some allegoric idea, and as well reveal essential human, ethic, aesthetic and philosophic prescriptions, featuring a symbolic background.

The definition of paremia appears generally complicated being in the first place regarded through folklore, poetics, linguistics with concentration on different aspects of paremia and on its controversial features; secondly, through historic lexical semantics in multiple meanings, and thirdly, through its vague linguistic status among other units of the nominative language system.

Just a few reasons account for the absence of the proper terminological interpretation of paremia: one is connected with folklore research that regards paremia as a genre of folk narrative tradition and discusses its composite structure, imagery and meaning. Another reason lies in the semantic volume of the term proper as the matters of definition and aspectual differentiation are most frequently closely connected in analyzing paremia. The third reason for the variety of definitions in paremia is caused by the vague borderline of the phraseology massif in the language and by the relationship between phraseology units and paremia. The fourth reason for the complexity of definition is attributed to choosing the key term for definition in the reference editions and dictionaries.

Originality. The main definition for paremia is proposed as an ethnic culturally marked utterance/phrase, formerly precedent, reproduced, steady in form, with deeply motivated meaning, functioning as a text component.

Conclusion. Modern linguistic studies had put paremia into a quite new perspective: it's the 20th-21st century linguistic investigation mostly cognitively aimed at the discourse features of the language phenomena that enable the application of the newest approaches to the lingual sense of paremia.

Key words: paremia; proverb; language sign; phrase; sentence; phraseology unit; text.

Надійшла до редакції 01.10.17

Прийнято до друку 12.10.17